



Handreiking verbetering aansluiting vmbo (tl) - havo

Behorend bij de toelatingscode van vmbo naar havo

juni 2014

Colofon

Auteur: Marjolein Haandrikman, SLO, nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Met medewerking van: Jan Sniekers

In opdracht van: VO-raad

Advies: Annemiek Staarman, VO-raad

Deze publicatie is mede tot stand gekomen op basis van:

- Sniekers, J., Lanschot Hubrecht, V. van, Brink, G. van den & Duursma, J. (2012). *Een havodiploma voor meer leerlingen: een studie naar een geïntegreerde leerroute vmbo-tl-havo*. Enschede: SLO.
- Jansma, N., Kleunen, E. van & Schmidt, V. (2011). *Scenario's voor de aansluiting tussen vmbo-tl en havo*. Enschede: SLO.

Inhoud

Voorwoord	3
1.1 Naar een optimale aansluiting vmbo-tl op havo.....	3
1.2 Wat zegt de code?.....	5
1.3 Aanleiding.....	5
1.4 Werkwijze	6
2 Checklist aansluiting	7
3 Vakoverstijgende probleemgebieden.....	9
3.1 Aansluitingsproblemen met betrekking tot het vakkenpakket.....	9
3.2 Pedagogisch-didactische aansluiting	11
3.3 Aansluitingsproblemen met betrekking tot LOB	12
4 Programmatisch-inhoudelijke aansluiting.....	14
4.1 Aansluitingsproblemen bij Nederlands	14
4.2 Aansluitingsproblemen bij wiskunde	15
4.3 Aansluitingsproblemen bij Engels	15
5 Organisatie van een betere aansluiting.....	17
5.1 Intensivering van de samenwerking	17
5.2 Geïntegreerde leerroute tl-havo vanaf leerjaar 1	17
5.3 Organisatievormen vanaf leerjaar 3 / 4 ter voorbereiding op havo.....	18
Bronnen.....	21

Voorwoord

De toelatingscode vmbo-havo bevat twee soorten afspraken. Enerzijds zijn er afspraken gemaakt over de toelatingseisen die havo-scholen kunnen stellen aan instromende vmbo-ers. Anderzijds zijn er afspraken geformuleerd over de samenwerking bij de aansluiting tussen vmbo en havo. Deze laatste afspraken zijn in de code opgenomen omdat de aansluiting tussen de twee sectoren de reden is voor scholen om toelatingseisen te stellen. De inzet is dat de aansluiting verbetert en dat daardoor op den duur toelatingseisen verleden tijd kunnen zijn.

In februari 2012 heeft de VO-raad, voorafgaand aan de invoering van de code en ter bevordering hiervan een handreiking ontwikkeld over toelatingseisen. Uit de eerste 0-meting bleek dat scholen bekend zijn met de code en de toelatingseisen en hun beleid daarop hebben afgestemd of voornemens waren dat te doen. De aansluitingsafspraken moesten scholen in veel gevallen nog maken.

Als vervolg op de eerste handreiking bij de invoering van de toelatingscode¹ heeft de VO-raad aan SLO gevraagd een vervolg te maken ten behoeve van het aansluitingsbeleid. SLO heeft de afgelopen jaren een aantal projecten uitgevoerd en publicaties uitgebracht die ingaan op de inhoudelijke vragen rond de aansluiting van vmbo op havo. Gevraagd is deze kennis als basis te gebruiken voor de handreiking zodat scholen ook deze handreiking, net als de eerste, kunnen gebruiken als checklist bij het verbeteren van de aansluiting.

Uiteraard hopen we dat de handreiking inspeelt op de vraag van scholen hoe zij effectief vorm kunnen geven aan de verbetering van de aansluiting tussen de samenwerkende vmbo-scholen en havo-scholen in een regio.

Wij horen graag uw reactie op en ervaringen met deze handreiking zodat we onze ondersteuning bij de toelatingscode gericht en effectief kunnen blijven geven. Reacties kunt u sturen naar : annemiekstaarman@vo-raad.nl

1.1 Naar een optimale aansluiting vmbo-tl op havo

In december 2011 is de 'Toelatingscode overstap van vmbo naar havo' vastgesteld (VO-raad, 2011) in de Algemene Leden Vergadering van de VO-raad. Daarmee hebben alle leden van de VO-raad zich gecommitteerd aan de code. De code heeft zowel betrekking op het toelatingsbeleid als op het aansluitingsbeleid.

In deze code zijn landelijke kaderstellende afspraken vastgelegd waar havo-scholen bij het stellen van toelatingscriteria aan gehouden zijn. Bovendien moet de code ook bijdragen aan verbetering van de aansluiting. Om die reden zijn er naast landelijke afspraken over de toelatingscriteria ook intenties geformuleerd rond programmatische aansluiting en loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB). De verwachting is, dat door het maken van regionale afspraken tussen scholen binnen één voedingsgebied, de aansluiting verbetert. Daarmee kunnen de toelatingscriteria op termijn overbodig worden.

Deze handreiking gaat in op enkele veelvoorkomende problemen bij een overstap van vmbo-tl naar havo, en op acties die havo- en vmbo-scholen kunnen ondernemen om deze aansluiting te verbeteren. Het gaat hierbij om programmatisch-inhoudelijke en didactische aansluiting en om de invulling van LOB. Veel van de verbeterpunten zijn ook van toepassing op de overstap van vmbo-gl naar havo, in de tekst is uitgegaan van vmbo-tl omdat dit het merendeel van de overstappers betreft.

Om tot nadere afstemming te kunnen komen is het van belang dat scholen met een havo-afdeling het gesprek aangaan met scholen met een tl-afdeling. Deze handreiking helpt bij de voorbereiding op een dergelijk gesprek en is daarom gericht op de schoolleiders van zowel vmbo- als havo-scholen. Havo-scholen kunnen het beste aangeven waar zij problemen in de aansluiting ervaren. In overleg met de vmbo-scholen kan vervolgens naar oplossingen worden gezocht die gezamenlijk worden vormgegeven.

De volgende onderwerpen komen aan bod:

¹ VO-raad (2012), Handreiking toelatingscode overstap van vmbo naar havo

- de inhoud van de code ten aanzien van de aansluiting;
- een checklist om eventuele aansluitingsproblemen te identificeren;
- een nadere typering van deze aansluitingsproblemen met mogelijke aanpakken;
- enkele organisatievormen voor een betere aansluiting.

De inhoud van deze handreiking is grotendeels gebaseerd op een tweetal publicaties van SLO over de aansluiting tussen vmbo-tl en havo:

- *Een havodiploma voor meer leerlingen: een studie naar een geïntegreerde leerroute vmbo-tl - havo*. Sniekers, J., Lanschot Hubrecht, V. van, Brink, G. van den & Duursma, J. (2012). Enschede: SLO.
- *Scenario's voor de aansluiting tussen vmbo-tl en havo*. Jansma, N., Kleunen, E. van & Schmidt, V. (2011). Enschede: SLO.

Voor een verdere onderbouwing van de inhoud en een nadere uitwerking van de oplossingsrichtingen, kunnen deze publicaties gratis gedownload worden van www.slo.nl.

1.2 Wat zegt de code?

Ten aanzien van het aansluitingsbeleid vermeldt de code het volgende:

"De aansluiting tussen vmbo en havo is een gedeelde verantwoordelijkheid van vmbo-scholen en havo-scholen. Havo-scholen en vmbo-scholen uit een voedingsgebied maken onderling afspraken over de invulling van loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) en de programmatische aansluiting tussen vmbo en havo en leggen deze afspraken vast voor 1 augustus 2012. In de code wordt het initiatief voor de samenwerking bij de havo-school gelegd.

- Vmbo-scholen dragen zorg voor een goede loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) van hun vmbo-leerlingen gericht op zowel havo als mbo, waarbij zij zich kunnen oriënteren op het maken van een keuze die bij hen past. Havo-scholen bieden in overleg met het toeleverende vmbo hulp bij deze oriëntatie.
- Vmbo-scholen bieden daar waar nodig en in onderlinge afstemming met het havo extra inhoudelijke ondersteuning aan vmbo-leerlingen die zich voorbereiden op de overstap naar het havo 4.
- Havo-scholen bieden daar waar nodig en in onderlinge afstemming met het vmbo extra inhoudelijke ondersteuning aan vmbo-leerlingen die instromen in havo 4." (VO-raad, 2011).

1.3 Aanleiding

Ongeveer een kwart van de leerlingen die de bestaande stapelroute van vmbo-tl naar havo volgt, doet hier zeven jaar of langer over en een kwart van alle leerlingen haalt het havodiploma niet (Westerhuis & Van Wijk, 2011). Uit diverse onderzoeken komt dan ook naar voren dat de aansluiting tussen de theoretische leerweg en havo op verschillende aspecten voor verbetering vatbaar is. Zo biedt slechts een minderheid van de vmbo-tl-scholen de leerlingen met havo-aspiraties de mogelijkheid om alvast extra leerstof te verwerken om vakinhoudelijke achterstanden te voorkomen. Ook op andere punten dan de programmatische afstemming en aansluiting, zoals het pedagogisch-didactisch handelen, de leercultuur, de loopbaanoriëntatie en -begeleiding, de voorlichting en informatie-uitwisseling tussen de vmbo-tl en havo, wordt gesteld dat vmbo-tl-scholen en -afdelingen nog veel winst kunnen boeken. Hetzelfde geldt voor de havo's, die instromende vmbo-tl-leerlingen te weinig begeleiden bij het wennen aan een ander leerklimaat (Van Esch & Neuvel, 2010).

De volgende knelpunten in de aansluiting worden genoemd:

1. De programmatische aansluiting laat te wensen over. Er is een matige aansluiting voor wat betreft de vakinhoud van een aantal vakken (VO-raad 2010; Monnink, e.a.; Van der Linden & Klein, 2013; Sniekers, Van Lanschot Hubrecht, Van den Brink & Duursma, J., 2012).
2. Leerlingen hebben moeite met de overgang in pedagogisch-didactische benadering en moeilijkheidsgraad en het 'anders moeten leren' (VO-raad 2010, Van Esch & Neuvel 2010, Monnink e.a. 2010, Hofman & Spijkerboer, 2009).
3. Leerlingen hebben een mager beroeps- en opleidingsbeeld: ze zijn onvoldoende voorbereid op het vervolgonderwijs. Ze kunnen daardoor moeilijk een gerichte opleidingskeuze maken en zijn onvoldoende voorbereid op een andere didactische benadering (VO-raad, 2010; Onderwijsraad, 2014).

Deze knelpunten zijn grotendeels te verhelpen met goede samenwerking en afstemming tussen de scholen en afdelingen. Deze laat echter in veel gevallen te wensen over, waardoor knelpunten in de aansluiting blijven bestaan (VO-raad, 2010). Uit een onderzoek door Oberon (Van der Linden & Klein, 2013) blijkt dat scholen met een vmbo- en/of havo-afdeling vooral samenwerken binnen hun eigen bestuur en slechts beperkt met andere vmbo- en havo-scholen binnen de regio. Hier valt duidelijk nog winst te behalen.

1.4 Werkwijze

Om de samenwerking tussen afdelingen en scholen te verbeteren, is het van belang voor alle afzonderlijke afdelingen en scholen zicht te krijgen op de aansluitingsproblemen die zich voordoen. Dit is uiteraard per school verschillend. Deze handreiking biedt ondersteuning bij het verkrijgen van een eerste inhoudelijk overzicht over de aansluitingsproblemen. Dit overzicht kan worden verkregen door als schoolleider de checklist in hoofdstuk 2 in te vullen, al dan niet met raadpleging van:

- vakdocenten;
- havoleerlingen afkomstig van vmbo-tl;
- de nadere typering in hoofdstuk 3 en 4.

Op basis van deze eerste inventarisatie kunnen schoolleiders nagaan wat de belangrijkste verbeterpunten zijn, en dit met elkaar bespreken.

Verbeteracties die hieruit voortkomen kunnen betrekking hebben op:

- nadere afstemming ten aanzien van de pedagogisch-didactische benadering op vmbo en havo (zie hoofdstuk 3);
- intensievere samenwerking rondom LOB, bijvoorbeeld waar het oriëntatie op havo en hbo betreft (zie hoofdstuk 3);
- afdelings- of schooloverstijgende afstemming tussen vakdocenten (zie hoofdstuk 4);
- structurele keuzes ten aanzien van de organisatie van de aansluiting (zie hoofdstuk 5).

Deze handreiking is er op gericht om de eerste stappen in de samenwerking te zetten door het in kaart brengen van mogelijke problemen en oplossingsrichtingen.

2 Checklist aansluiting

De checklist helpt u om overzicht te verkrijgen over mogelijke verbeterpunten in de aansluiting. Deze verbeterpunten kunnen verschillen per toeleverende vmbo-school. Voor meer specifieke informatie over een probleemgebied kunt u doorbladeren naar de volgende hoofdstukken.

	Ja/nee	Meer info
Is de pakketkeuze afgestemd op doorstroom naar havo?	Ja/nee	3.1
<ul style="list-style-type: none"> ○ Worden de leerlingen bij de pakketkeuze in het vmbo al voorgelicht over de mogelijkheden in het havo ? 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Worden leerlingen gestimuleerd om hun vakkenpakket af te stemmen op de verplichte profielvakken op het havo? 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Worden vmbo-tl-leerlingen gestimuleerd om in een zevende vak examen te doen? 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Staat de pakketkeuze in relatie tot LOB? 		
Zijn er pedagogisch-didactische problemen of problemen ten aanzien van studievaardigheden?	Ja/nee	3.2
<ul style="list-style-type: none"> ○ Gevraagde zelfstandigheid van leerlingen 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Gevraagde planningsvaardigheden 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Gevraagd werktempo 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Verwerken van grotere leerstofeenheden 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Verwerken van abstractere leerstof 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Omgaan met minder controle op huiswerk 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Verwerven, beoordelen, verwerken of presenteren van informatie 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Onderzoeksvaardigheden 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Reflectievaardigheden 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Anders, namelijk.... 		
Is de LOB ook afgestemd op de aansluiting tussen vmbo-tl en havo?	Ja/nee	3.3
<ul style="list-style-type: none"> ○ Is er een samenhangend praktijknabij LOB-programma in de vmbo-tl? 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Richt oriëntatie vanuit het vmbo zich, behalve op het mbo, ook op de havo en het hbo? 		
<ul style="list-style-type: none"> ○ Is er een samenhangend praktijknabij LOB-programma in de bovenbouw van de havo? 		

Zijn er hiaten in de kennis van leerlingen uit het vmbo op het gebied van Nederlands?	Ja/nee	4.1
○ Begrijpend lezen		
○ Woordenschat		
○ Leesvaardigheid		
○ Grammatica		
○ Anders, namelijk...		
Zijn er hiaten in de kennis van leerlingen uit het vmbo op het gebied van wiskunde?	Ja/nee	4.2
○ Rekenvaardigheden		
○ Rekenmachinevaardigheid		
○ Algebraïsche vaardigheden		
○ Inzicht		
○ Anders, namelijk...		
Zijn er hiaten in de kennis van leerlingen uit het vmbo op het gebied van Engels?	Ja/nee	4.3
○ Begrijpend lezen		
○ Woordenschat		
○ Schrijfvaardigheid		
○ Grammatica		
○ Anders, namelijk...		

3 Vakoverstijgende probleemgebieden

Veel leerlingen blijken moeite te hebben met de overgang in pedagogisch-didactische benadering en moeilijkheidsgraad en het 'anders moeten leren'. Het gaat hierbij vooral om studie- en planningsvaardigheden, zelfstandigheid, werkhouding en inzicht (Hofman & Spijkerboer, 2009). Andere probleemgebieden in de aansluiting hebben te maken met te weinig aandacht voor LOB (VO-raad 2010, Onderwijsraad 2014). Voordat we op bovengenoemde aspecten ingaan, wordt eerst de aansluiting met betrekking tot het vakkenpakket beschreven.

3.1 Aansluitingsproblemen met betrekking tot het vakkenpakket

De vmbo-tl-leerling doet examen in zes vakken, de havoleerling in zeven. Een school kan leerlingen met havo-potentie en ambitie meer vakken aanbieden dan het aantal dat in het tl-examen wordt voorgeschreven. Een argument hiervoor is dat de betreffende leerlingen op deze wijze kunnen wennen aan de studielast van een havo-opleiding. Daarnaast kan een school extra vakken aanbieden om de leerling adequaat voor te bereiden op de profiel- en vrije vakken op de havo. Dit laatste is echter niet altijd noodzakelijk. Als leerlingen in de theoretische leerweg hun vakkenpakket slim kiezen en vervolgens op de havo bijpassende vakkeuzen maken, is het in veel gevallen niet nodig om in de theoretische leerweg extra vakken te volgen. Om slim te kunnen kiezen is het echter nodig om alvast een eerste zicht te hebben op het opleidings- en beroepsperspectief. Hiervoor is goede LOB van belang (zie ook paragraaf 3.3).

In het onderstaande overzicht (overgenomen uit: Jansma, Van Kleunen en Schmidt, 2011, pag 17) wordt aangegeven hoeveel extra vakken een tl-leerling uit een bepaalde sector zou moeten volgen om optimaal voorbereid te zijn op een bepaald examenprofiel op de havo. Een liggend streepje (-) betekent dat deze keuze wordt afgeraden.

Tabel 1: *Extra vakken ten behoeve van optimale aansluiting²*

		Van sector					
		Techniek	Economie		Zorg & Welzijn		Landbouw
			met wiskunde	zonder wiskunde	met wiskunde	zonder wiskunde	
naar examenprofiel	N&T	0	0	-	0	-	0
	N&G	0	1	-	0	-	0
	E&M	1*	0	-	0	-	0
	C&M	2	1	1*	1	2	2

* Als de leerling op het havo kiest voor een vak dat nieuw begint in de tweede fase, en dat geen voorkennis vereist, dan is het aanbod van een extra vak niet noodzakelijk.

Aandachtspunten:

- De samenstelling van het vakkenpakket in de vmbo-tl bepaalt de mogelijkheden voor de profielkeuze in havo-4.
- De vmbo-tl-leerling doet examen in zes vakken, de havoleerling in zeven.

² Zie voor meer informatie over de wijze waarop deze tabel tot stand is gekomen: bijlage 1 uit Jansma, Van Kleunen en Schmidt (2011).

- Ongeveer 70 % van de vmbo-tl-leerlingen die naar havo gaan, heeft nog geen idee wat ze willen worden of twijfelen nog (Van Esch & Neuvel, 2009). De meeste vmbo-tl-leerlingen die doorstromen naar havo kiezen voor het profiel Economie en Maatschappij.
- Voor aansluiting is eigenlijk altijd wiskunde nodig, behalve voor het profiel C&M. Voor C&M zijn echter altijd 1 tot 2 extra vakken nodig (zie tabel 1), omdat het C&M-profiel geen vmbo-tl-equivalent kent.
- De slaagkans op het havo is voor leerlingen uit vmbo-tl in de profielen N&T en N&G iets kleiner dan voor de profielen E&M en C&M (Neuvel, Van Esch & Westerhuis, 2011). Voor leerlingen die kiezen voor een natuurprofiel is daarom betere voorlichting en betere voorbereiding wellicht extra van belang.

Mogelijke aanpakken:

- Start vroegtijdig met LOB, zodat leerlingen met havo-ambitie zo vroeg mogelijk het juiste pakket kunnen kiezen.
- Moedig leerlingen die naar het havo willen aan een zevende examenvak te kiezen dat aansluit op het gewenste profiel.
- Voor een optimale overgang naar het havo-examenprofiel C&M is in bijna alle gevallen aanbod van één of meer extra vakken noodzakelijk. De reden hiervoor is dat het C&M-profiel geen vmbo-tl-equivalent kent
- Wanneer leerlingen in vmbo-tl een vakkenpakket met zeven vakken samenstellen en zij nog geen keuze hebben kunnen maken voor een profiel, kunnen zij zich het beste laten leiden door de verplichte profielvakken. Laat deze leerlingen de verplichte vakken aanvullen met drie keuzevakken uit: wiskunde, nask1, nask2, biologie, economie, geschiedenis of een moderne vreemde taal.

Zie voor een nadere beschrijving van de aansluiting met betrekking tot het vakkenpakket:

- Paragraaf 4.2 uit: [Scenario's voor de aansluiting tussen vmbo-tl en havo](#) (Jansma, Van Kleunen & Schmidt, 2011).
- Paragraaf 4.1 uit: [Een havodiploma voor meer leerlingen](#) (Sniekers, Van Lanschot Hubrecht, Van den Brink & Duursma, J., 2012).

3.2 Pedagogisch-didactische aansluiting

In deze paragraaf gaan we in op de vraag wat ten aanzien van didactiek en begeleiding de verschillen zijn tussen de vmbo-tl en havo, welke knelpunten zich voordoen en welke vaardigheden leerlingen nodig hebben om deze kloof te overbruggen.

Onderzoek naar de knelpunten in de aansluiting van vmbo-tl naar havo en mbo (VO-raad, 2010) heeft aan het licht gebracht dat er in havo een ander leerklimaat heerst. In havo wordt op een andere wijze geleerd: leerlingen in havo werken zelfstandiger dan in vmbo-tl, het tempo ligt er hoger, de leerstof is moeilijker én het betreft meer leerstof. De overstap van leerlingen van vmbo-tl naar havo wordt door docenten als groot ervaren (VO-raad, 2010; Van Esch en Neuvel, 2010). Op verzoek van de VO-raad is in 2010 aanvullend kwalitatief onderzoek verricht onder leerlingen in de overgang van de vmbo-tl naar havo (Onderzoeksbureau SARV, 2010). Hieruit blijkt dat leerlingen de overstap van vmbo-tl naar havo als pittig ervaren. Zij beamen dat het leerklimaat anders is. Volgens leerlingen neemt de moeilijkheidsgraad toe, wordt er veel huiswerk opgegeven en worden er hogere eisen aan hen gesteld.

De wezenlijke pedagogisch-didactische verschillen tussen de schoolsoorten zijn volgens het onderzoek van Monnik et al. (2010): lesstof op havo wordt op een andere manier aangeboden en toegepast; leerlingen worden op havo minder bij de hand genomen; de hoeveelheid leerstof is groter en er is een grotere spreiding van leerstof; huiswerk wordt minder gecontroleerd; in repetities worden 'tussenstappen' overgeslagen en kennis moet direct worden toegepast.

Om leerlingen te ondersteunen bij de voorbereiding op dit andere leerklimaat, zou bekeken moeten worden welke vaardigheden zij nodig hebben voor een succesvolle doorstroom naar havo en hbo. Bureau ICE (2010) is in overleg met een brede groep betrokkenen gekomen tot een lijst van vijf competentiegebieden voor een succesvolle studieloopbaan in het hbo:

- probleemoplossend samenwerken in een groep van wisselende aantallen (2-8);
- reflectie op gedrag en resultaten, bijhouden en sturen van eigen vorderingen en verdere professionalisering;
- informatie zoeken, selecteren en voorbereiden voor gebruik;
- vaardigheid, gedrag en toepassing van kennis trainen ten behoeve van routine opbouwen en automatiseren;
- beroepshouding ontwikkelen en vormgeven aan maatschappelijke verantwoordelijkheid in een pluriforme samenleving op nationaal en internationaal niveau.

Het is aan te bevelen tijdens vmbo-tl alvast een start te maken met het abstracte denken zoals dat op havo/hbo gevraagd wordt. Hiertoe dient aandacht besteed te worden aan bovengenoemde vaardigheden van leerlingen. Van Esch & Neuvel (2010) constateren echter dat begeleiding van vmbo-tl-leerlingen met havo-ambities weinig voorkomt. Vmbo-tl-leerlingen krijgen bovendien relatief weinig hulp en extra begeleiding in de aanpassing aan het andere leerklimaat in havo. Zij worden direct als volwaardige havoleerling gezien en behandeld. Onderzoeksbureau SARV (2010) beveelt aan om leerlingen te laten ervaren hoe het er in havo aan toe gaat én de leerlingen met ambities extra te bemoedigen.

Aandachtspunten:

- Docenten werken in havo meer leerstof- en minder leerlinggericht.
- Leerlingen ervaren bij de overstap van vmbo-tl naar havo tamelijk grote verschillen, zij vinden dat het leerklimaat anders is en noemen daarbij concrete knelpunten. De bovenbouw van havo:
 - vraagt meer van de zelfstandigheid van leerlingen;
 - stelt hogere eisen aan planningsvaardigheden;
 - heeft een hoger werktempo;
 - werkt met grotere leerstofeenheden;
 - kent abstractere leerstof;
 - controleert minder op huiswerk.
- Ook havoleerlingen ervaren verschillen in de aansluiting tussen onder- en bovenbouw.

- Er zijn lijsten in omloop met algemene vaardigheden, die kunnen bijdragen aan de studie- en planningsvaardigheden van leerlingen en aan het succes op het hbo. Denk bijvoorbeeld aan onderzoeksvaardigheden en abstractere denkvaardigheden. Voor het vmbo zijn dergelijke lijsten veelal gebaseerd op de preambule. Voor de tweede fase van de havo bestaat er niet een dergelijk richtinggevend kader.

Mogelijke aanpakken:

- Ontwikkel een visie op het gewenste pedagogisch-didactisch klimaat.
- Ontwikkel een schoolbreed, doorlopend en samenhangend vaardighedenbeleid van vmbo-tl naar havo en hbo voor het aanleren, inoefenen en toepassen van vaardigheden. Houdt hierbij rekening met de vaardigheden die op het hbo van leerlingen gevraagd worden.
- Laat leerlingen eerder wennen aan grotere leerstofeenheden en aan de 'havo'-manier van werken.
- Zorg dat leerlingen actief (ook praktisch) en gevarieerd met de leerstof werken, stimuleer leerlingen door extra uitdaging.
- Geef aandacht aan de ontwikkeling van effectieve leerstrategieën bij leerlingen.
- Geef leerlingen opdrachten waarmee ze de complexe (denk)vaardigheden zoals abstract denken, analytisch vermogen en probleemoplossend vermogen kunnen oefenen.
- Oefen met leerlingen regelmatig onderzoeks- en ontwerpvaardigheden.
- Geef leerlingen regelmatig oefeningen in het zelfstandig leren plannen en organiseren.

Zie voor een nadere vergelijking van het pedagogisch-didactisch klimaat en algemene vaardigheden in vmbo-tl en havo:

- Paragraaf 4.3 en hoofdstuk 5 uit: [Een havodiploma voor meer leerlingen](#) (Sniekers, Van Lanschot Hubrecht, Van den Brink & Duursma, J., 2012).

3.3 Aansluitingsproblemen met betrekking tot LOB

De kwaliteit van LOB is een belangrijke factor voor een goede aansluiting tussen onderwijssectoren. Goede LOB helpt leerlingen bij de keuze van een vervolgopleiding en brengt daarnaast inzicht in capaciteiten en vaardigheden van de leerlingen. De wijze waarop LOB is ingevuld in vmbo en in havo is dan ook een cruciale factor voor het succes van de leerlingen die de overstap van vmbo naar havo maken.

Aandachtspunten:

- Het huidige studiekeuzeprocess is zowel op vmbo-tl als op havo nog vaak een tamelijk geïsoleerde, aanbodgerichte en binnenschoolse activiteit. De LOB-activiteiten zijn bovendien nog weinig samenhangend en worden onvoldoende voorbereid en nabesproken.
- Voor vmbo-tl-leerlingen die doorstromen naar havo dreigen de LOB-activiteiten onvoldoende aan te sluiten: de oriëntatie vanuit de vmbo-tl richt zich meer op mbo dan op havo. In de bovenbouw van vmbo-tl heeft slechts iets meer dan de helft van alle leerlingen een duidelijke beroepsinteresse (Neuvel & Van Esch, 2009). Op de havo neemt echter na de profielkeuze in het derde jaar, de tijd die aan LOB besteed wordt sterk af (Borghans, Coenen, Golsteyn, Huygen & Sieben, 2008). Hiermee dreigt het gevaar dat vmbo-tl-leerlingen die nog niet weten wat zij willen, hun studiekeuze op de havo blijven uitstellen, hetgeen kan leiden tot switch-gedrag of uitval.
- Ook havo-leerlingen zijn gebaat bij een meer op de praktijk georiënteerd studiekeuzeprocess. De gebruikelijke studiekeuzelessen geven leerlingen onvoldoende beeld van de beroepspraktijk en van de mogelijkheden in het hbo.

Mogelijke aanpakken:

- Ontwikkel een doorlopende leerlijn LOB vanaf leerjaar 1.
- Leg extra accent vóór het moment van profielkeuze en keuze vakkenpakket.
- Laat vmbo-tl-leerlingen 'proefstuderen' op havo door leerlingen mee te laten lopen.
- Focus niet alleen op de keuze voor havo, maar ook op beroepsperspectief en hbo-opleidingskeuze. Leerlingen kunnen zodoende beter kiezen voor een passend profiel.
- Bied de leerlingen in vmbo-tl en havo meer praktijk nabije LOB aan. Daarbij staan levensechte problemen uit de praktijk centraal en zijn inhouden ontleend aan beroepsdilemma's en

beroepsspecifieke taken. Zorg dat leerlingen op gestructureerde wijze in contact komen met de beroepspraktijk, informatie verzamelen en ervaringen opdoen.

- Richt de begeleiding niet in op het maken van de goede keuze, maar meer op het leren kiezen: het aanleren van loopbaancompetenties.
- Voorzie in goede voorbereiding en nabespreking van ervaringen, reflecteer met leerlingen op hun ervaringen.
- Evalueer het LOB-programma met gebruikmaking van leerlinggegevens van de vervolgopleidingen (havo/mbo/hbo).

Zie voor meer informatie over studie- en beroepskeuzebegeleiding in vmbo-tl en havo:

- Hoofdstuk 6 uit: [Een havodiploma voor meer leerlingen](#) (Sniekers, Van Lanschot Hubrecht, Van den Brink & Duursma, J., 2012).

Zie voor een hulpmiddel bij het ontwikkelen van een doorlopend programma LOB:

- *Doorlopend programma praktijk nabije LOB tl-havo-hbo* (Fernandes, Van Lanschot Hubrecht, Noordink & Sniekers, 2013).

Zie voor meer informatie en voorbeelden van LOB:

- *Het Project Stimulering LOB:* <http://www.lob-vo.nl/>

4 Programmatisch-inhoudelijke aansluiting

Dit hoofdstuk gaat over de aansluitingsproblematiek ten aanzien van de kernvakken Nederlands, Engels en wiskunde, bij de overgang naar havo. Diverse onderzoeken wijzen erop dat er programmatische tekortkomingen worden ervaren in de aansluiting tussen vmbo-tl en havo, en dan met name tekortkomingen op het gebied van wiskunde, Nederlands en in mindere mate ook Engels (Monnik e.a. 2010). Zo hebben Hofman en Spijkerboer (2009) een onderzoek uitgevoerd onder 193 (locatie)directeuren naar ervaren aansluitingsproblemen ten aanzien van de kernvakken. Om deze aansluitingsproblemen verder te typeren en aan te kunnen pakken, heeft SLO voor de kernvakken een inhoudelijke vergelijking gemaakt tussen de concept-tussendoelen voor havo 3 en de eindtermen vmbo-tl (Sniekers, Van Lanschot Hubrecht, Van den Brink, & Duursma, 2012), gebaseerd op www.leerplanbeeld.slo.nl. Van beide onderzoeken worden de resultaten meegenomen in de onderstaande typering van aansluitingsproblemen ten aanzien van de kernvakken.

Zie voor uitgebreidere informatie over aansluitingsproblemen bij de kernvakken:

- Hoofdstuk 5 uit: [Scenario's voor de aansluiting tussen vmbo-tl en havo](#) (Jansma, Van Kleunen & Schmidt, 2011).
- Paragraaf 4.2 uit: [Een havodiploma voor meer leerlingen](#) (Sniekers, Van Lanschot Hubrecht, Van den Brink & Duursma, J., 2012).

4.1 Aansluitingsproblemen bij Nederlands

Aandachtspunten:

- Doorgestroomde vmbo-tl-leerlingen behaalden in 2007 op de havo een gemiddeld lager eindexamencijfer voor Nederlands dan de andere havoleerlingen.
- Uit een vergelijking van de exameneenheden van vmbo-tl voor Nederlands met de domeinen van de voorlopige tussendoelen (havo-3) voor Nederlands blijkt dat de leerdoelen vergelijkbaar zijn: Alle domeinen die voor havo benoemd zijn, komen ook in de vmbo-tl aan de orde. De eindtermen voor de vmbo-tl zijn globaler beschreven dan de tussendoelen voor havo 3. De tussendoelen voor havo 3 zijn gedetailleerder, taalhandelingen en tekstsoorten worden beschreven en zijn meer sturend in de lespraktijk.
- Uit een onderzoek van Hofman en Spijkerboer (2009) onder (locatie)directeuren van vestigingen met een havo-opleiding komt naar voren dat ongeveer 20% van de respondenten deficiënties in kennis van ingestroomde vmbo-tl-leerlingen signaleert bij begrijpend lezen, woordenschat, grammatica en leesvaardigheid. Begrijpend lezen wordt als grootste probleem genoemd. Overigens worden, met uitzondering van grammatica, dezelfde aansluitingsproblemen genoemd door mbo-instellingen.
- Wat betreft de deficiënties op het gebied van grammatica is een kanttekening op zijn plaats. Grammatica komt namelijk niet voor in de examenprogramma's van zowel vmbo-tl als havo. Als motivatie om toch aandacht te besteden aan grammatica wordt vaak de ontwikkeling van taalvaardigheid genoemd. Uit een vergelijking van diverse onderzoeken blijkt echter dat grammaticaonderwijs hier weinig tot geen invloed op heeft. Taalvaardigheidsonderwijs blijkt een effectievere methode te zijn voor het verbeteren van taalvaardigheid (Bonset, z.j.).
- Uit ervaringen met (een beperkt aantal) vmbo-tl-leerlingen (Van Kleunen, 2011) blijkt dat:
 - zij veelal een beperkte woordenschat hebben en weinig oplossingsstrategieën om dit de compenseren (neiging tot gokken);
 - zij veelal onbekend zijn met verschillende leesstrategieën, zoals variëren in leestempo;
 - zij zich veelal niet bewust zijn van hun leesproblemen.

Mogelijke aanpakken:

- Benut de programmatische ruimte die het schoolexamen voor vmbo-tl biedt, om de aansluiting met de tussendoelen havo te maken.
- Werk aan versterking van de leesvaardigheid voor alle leerlingen, ongeacht de doorstroomambitie: leesvaardigheid is van belang voor het volgen van het onderwijs en

problemen met begrijpend lezen worden door docenten van alle vakken signaleerd. Woordenschat is voor begrijpend lezen een essentiële voorwaarde.

- Zoek inhoudelijke afstemming tussen vmbo-tl en havo. Het schoolexamen voor havo biedt namelijk eveneens ruimte voor eigen accenten. Omdat het vak Nederlands divers kan worden ingevuld, moet inhoudelijke afstemming voorkomen dat leerlingen uit vmbo-tl achterstanden hebben ten opzichte van leerlingen uit havo 3.

Zie voor een mogelijke aanpak van de leesvaardigheid van leerlingen:

- [Beter lezen, lesmaterialen van een pilot](#) (Kleunen, 2011).

4.2 Aansluitingsproblemen bij wiskunde

Aandachtspunten:

- Er zijn duidelijke verschillen tussen de concept-tussendoelen voor havo 3 en de eindtermen voor vmbo-tl. Deze verschillen betreffen zowel de inhoud als het karakter (abstractie- en formalisatieniveau). Dit geldt voor wiskunde B, maar ook (in mindere mate) voor wiskunde A.
- De karaktersverschillen zijn zo groot dat het niet verstandig lijkt om de havo-potentie van een leerling voor wiskunde te baseren op de resultaten die hij voor de vmbo-tl-wiskunde heeft behaald.
- In de vmbo-tl ligt de nadruk op het gebruiken van vooral rekenkundige en in mindere mate wiskundige vaardigheden in diverse probleemstellingen. Het examenprogramma voor vmbo-tl is dan ook een nauwgezette implementatie van referentieniveau 2S. In de havo is vooral sprake van kennis van en inzicht in de wiskunde als zelfstandig vakgebied, zoals dat tot uitdrukking komt in meer formele notaties, schrijfwijzen, begrippen, oplossingsmethoden en redeneeropgaven.
- Er zijn bij leerlingen niet alleen tekorten op het terrein van wiskunde, maar ook bij rekenen.
- Tekorten ten aanzien van wiskunde en rekenen worden vooral ervaren ten aanzien van de categorie Getallen en bewerkingen, alsmede rekenmachinevaardigheid, algebraïsche vaardigheden en inzicht.
- Overbrugging van deze verschillen vergt niet alleen aanvullende leerstof, maar ook een meer formele en abstracte benaderingswijze.

Mogelijke aanpakken:

- Houdt er rekening mee dat het tijd kost om leerlingen die de reguliere tl-wiskunde hebben gehad adequaat op de havo-wiskunde voor te bereiden.
- Bied leerlingen voor wiskunde (in ieder geval) vanaf leerjaar 3 een programma aan dat hen enerzijds voorbereidt op het vmbo-tl-examen en anderzijds op de leerstof én de meer formele en abstracte werkwijze van havo.
- Bied de leerlingen een (deels) gedifferentieerd programma aan, waardoor kan worden vastgesteld of een leerling de meer formele en abstracte werkwijze aan zal kunnen.

4.3 Aansluitingsproblemen bij Engels

Aandachtspunten:

- Onderzoeksgegevens over aansluitingsproblemen zijn niet eenduidig. Ingestroomde vmbo-tl-leerlingen scoren gemiddeld iets beter bij het centraal examen havo Engels dan de overige havoleerlingen, zo blijkt uit een onderzoek door de Onderwijsraad (Hofman & Spijkerboer, 2009). Uit datzelfde onderzoek blijkt echter dat 20 % van de (locatie)directeuren deficiënties ervaren. Zij ervaren achterstanden op het gebied van grammatica, begrijpend lezen, woordenschat en schrijfvaardigheid. Blijkbaar stellen zij andere eisen aan taalvaardigheid (zoals grammatica) dan het eindexamenprogramma.

- Uit de vergelijking van de exameneenheden (vmbo-tl) met de voorlopige domeinen van de tussendoelen (havo 3) voor Engels blijkt dat er veel overeenkomsten zijn in leerdoelen. Het examenprogramma voor vmbo-tl komt op hoofdlijnen overeen met de domeinen in havo 3. Ook volgens het ERK-niveau sluit vmbo-tl redelijk goed aan op havo 4.
- Er zijn meer tussendoelen voor havo 3 dan eindtermen voor vmbo-tl, omdat de tussendoelen specifiekere beschreven zijn en de eindtermen globaler.
- De eerste twee exameneenheden van het vmbo-tl-examenprogramma zijn exclusief voor vmbo-tl, het betreft 'Oriëntatie op leren en werken' en 'Basisvaardigheden'. Lezen en schrijven zijn in het vmbo-tl-programma geborgd door de hoeveelheid verplicht te examineren exameneenheden.

Mogelijke aanpakken:

- Handhaaf het huidige niveau voor Engels: het huidige examenprogramma voldoet met het oog op de doorstroom van de vmbo-tl naar havo.

5 Organisatie van een betere aansluiting

5.1 Intensivering van de samenwerking

Na het inventariseren van de meest voorkomende probleemgebieden, is het van belang om na te gaan op welke wijze oplossingen georganiseerd kunnen worden, die het beste passen bij de gesignaleerde probleemgebieden.

Ten aanzien van een aantal aspecten hebben leerlingen een langere periode nodig om zich een havo leer- en denkwijze eigen te maken. Dit geldt in ieder geval voor wiskunde, maar ook op pedagogisch-didactisch vlak zal een leerling tijd nodig hebben om zich voor te bereiden op een zelfstandiger werkwijze. Het ligt dan ook voor de hand om in ieder geval in leerjaar 3 of 4 te beginnen met de voorbereiding van leerlingen, maar scholen met zowel een tl- als een havo-afdeling zouden hier zelfs nog eerder mee kunnen beginnen door het creëren van één geïntegreerde leerroute tl-havo (zie ook 5.2).

In dit hoofdstuk wordt een aantal organisatievormen beschreven voor intensievere samenwerking. Los van de te kiezen organisatievorm, volgt hier alvast een aantal algemene adviezen om de samenwerking te intensiveren. Uiteraard zullen hierin prioriteiten moeten worden gesteld:

- Kies voor een heldere positionering van de leerroute tl-havo binnen het geheel van leerwegen die de school aanbiedt.
- Werk zo mogelijk in één team van vmbo-tl en havo-docenten, onder één dak; zorg minimaal voor hechte overleg- en samenwerkingsvormen tussen vakdocenten in vmbo-tl en havo.
- Stimuleer en faciliteer ontwikkelwerk gericht op samenhang en aansluiting in het leerplan en meet of dit de gewenste effecten heeft.
- Stimuleer een leerling- en ontwikkelingsgerichte houding bij de docenten.
- Maak in het lesrooster behalve voor vakken ook ruimte voor projecten en praktische opdrachten, bijvoorbeeld in het kader van LOB.
- Zoek naar een vorm om het zogenaamde 'zomerlek' (de lange vakantieperiode na het vmbo-tl-examen, waarin leerlingen zoveel lijken te vergeten van wat ze hebben geleerd), enigszins te dichten.
- Investeer in het kader van praktijknabije LOB in samenwerking met bedrijven en opleidingen in de omgeving en nodig beroepsbeoefenaars en studenten uit om onder andere als gastdocenten op te treden.
- Monitor het doorstromingsucces van ex-havisten in het hbo en overweeg of de aansluiting verder verbeterd moet worden.

5.2 Geïntegreerde leerroute tl-havo vanaf leerjaar 1 en 2

Scholen kiezen soms voor de ontwikkeling van een geïntegreerde leerroute tl-havo vanaf het eerste tot en met het zesde jaar. Uiteraard heeft een dergelijke leerroute grote consequenties voor de inrichting van het lesprogramma, de begeleiding en de didactiek. De verwachting is echter dat er bij een dergelijk leerroute geen of nauwelijks aansluitingsproblemen zullen voorkomen. Vanuit een gedeelde visie op leren, didactiek en begeleiding wordt gewerkt aan doorlopende leerlijnen in kennis, vaardigheden en competenties. De havo-leerstof kan geleidelijk in het curriculum van de vmbo-tl worden ingebouwd en de vakkenpakketkeuze in de vmbo-tl zal er (vooral) plaatsvinden in het perspectief van de profielkeuze havo.

Een geïntegreerde leerroute richt zich in ieder geval op twee groepen leerlingen:

- de 'onderschatte' leerlingen die in de vmbo-tl onder hun niveau werken: uit diverse onderzoeken blijkt dat een aanzienlijke groep leerlingen meer aankan dan wat van hen gevraagd wordt (Onderzoeksbureau SARV International, 2010; LAKS, 2011).
- De 'laatbloeijs': leerlingen wier talenten later tot bloei komen of allochtone leerlingen die meer tijd nodig hebben om zich het Nederlands eigen te maken om vervolgens hun talenten te

ontwikkelen (Van Esch & Neuvel, 2010). Deze leerlingen volgen nu vaak de stapelroute tl-havo.

Beide groepen leerlingen zijn qua intellectuele capaciteiten te positioneren op een niveau 'tussen vmbo-tl en havo' en komen daarmee in aanmerking voor een geïntegreerde leerroute tl-havo:

- Richt de toelating tot de geïntegreerde leerroute tl-havo op leerlingen met minimaal een gemengd vmbo-tl / havoadvies vanuit het basisonderwijs.
- Plaats leerlingen met een uitgesproken vmbo-tl-advies in de reguliere vmbo-tl en leerlingen met een uitgesproken havoadvies in de reguliere havo, tenzij leerlingenaantallen, fysieke omstandigheden of onderwijskundige of pedagogische overwegingen aanleiding geven tot beperking of samenvoeging van leerroutes.

De hoofdroute van de geïntegreerde leerweg tl-havo is de route naar een havodiploma. Daarbij wordt gestreefd naar een zoveel mogelijk doorlopende leerroute, ondanks de onderbreking door het vmbo-tl-examen in het vierde leerjaar. Voor de opbouw van die leerroute hebben we de volgende aanbevelingen:

- Houd, gezien de samenstelling van de leerlingengroep, bij de inrichting van het programma rekening met de mogelijke uitstroom van leerlingen naar het mbo. Richt de determinatie in leerjaar 3 in op uitstroom naar mbo óf havo.
- Zorg in ieder geval vanaf leerjaar 3 voor zogenaamde 'havoïsering' van de leerstof, door het integreren van havo-leerstof en -vaardigheden.
- Stem LOB af op de mogelijke uitstroom naar mbo én havo: LOB richt zich het eerste jaar van de geïntegreerde leerroute op zelfexploratie, en breidt zich het tweede en derde jaar uit met sector- en profieloriëntatie en beroeporiëntatie. In leerjaar 4 van de vmbo-tl oriënteren de leerlingen met havo-ambitie zich op de havo, en in leerjaar 4 en 5 van de havo oriënteert de leerling zich op beroeps- en opleidingsbeelden van het hbo.

Zie voor meer informatie over de geïntegreerde leerroute:

- Hoofdstuk 9 uit: [Een havodiploma voor meer leerlingen](#) (Sniekers, Van Lanschot Hubrecht, Van den Brink & Duursma, 2012).
- De praktijkvoorbeelden uit: [Praktijkverhalen van vmbo naar havo, good practices](#) (VO-raad, z.j.).

5.3 Organisatievormen vanaf leerjaar 3 / 4 ter voorbereiding op havo

Voor scholen die vanaf leerjaar 3 of 4 willen beginnen met de voorbereiding op havo, zijn er verschillende manieren om dit vorm te geven. In deze paragrafen worden drie mogelijke organisatievormen geschetst voor maatregelen in de bovenbouw van de theoretische leerweg:

1. Aparte klassen: leerlingen kiezen voor een doorstroomklas mbo of doorstroomklas havo.
2. Extra lessen: leerlingen met havo-ambitie en potentie krijgen extra lessen in aparte uren.
3. Individueel programma: Leerlingen met havo-ambitie en –potentie krijgen een ingedikt tl-programma en doen in de vrijgekomen tijd op havo gerichte activiteiten.

Bij al deze varianten wordt er vanuit gegaan dat een optimale aansluiting op havo wordt bereikt door onder andere:

- havo-lesmateriaal te gebruiken;
- te zorgen voor grotere leerstofeenheden / opdrachten dan op vmbo gebruikelijk is;
- meer zelfstandigheid van de leerlingen te vragen bij het maken van opdrachten;
- de leerlingen meer zelf te laten plannen;

Wanneer scholen hier voor kiezen, dan is het vervolgens de vraag welke organisatievorm het meest passend is. Dit kan worden ingegeven door allerlei soorten argumenten. Als hulpmiddel om te bepalen wat de meest passende vorm is, wordt in Tabel 2 (Jansma, Van Kleunen & Schmidt, 2011, pag 16) weergegeven welke aspecten een rol spelen. Per aspect wordt door middel van de gekleurde vakjes weergegeven welke organisatievorm het beste past.

Vervolgens wordt nader ingegaan op de verschillende organisatievormen. Uiteraard betreft het een beschrijving op hoofdlijnen: binnen elke organisatievorm kunnen op onderdelen nog weer verschillende keuzes gemaakt worden.

Tabel 2. Aspecten die een rol spelen bij het kiezen van een organisatievorm.

	Aparte klassen	Extra lessen	Individueel programma
Leerlingpopulatie en -aantallen			
Er zijn ongeveer evenveel leerlingen met havo- en met mbo-ambitie en/of de beide groepen zijn groot genoeg voor afzonderlijke klassen.	x	x	x
Er zijn weinig vmbo-tl-leerlingen met havo-ambitie.		x	x
Er zijn weinig vmbo-tl-leerlingen met mbo-ambitie.		x	x
Visie op vmbo-tl			
Vmbo-tl wordt primair gezien als onderdeel van de beroepskolom.		x	x
Het algemeen vormende karakter van vmbo-tl staat voorop.	x		x
Vroege determinatie of niet?			
De voorkeur van de school is om leerlingen vroeg voor te sorteren.	x		x
De voorkeur van de school is om leerlingen zo lang mogelijk bij elkaar te houden.		x	x
Onderwijsconcept			
De school maakt werk van gedifferentieerd onderwijs in heterogene groepen.			x
De school biedt onderwijs klassikaal aan en houdt minder rekening met individuele verschillen tussen leerlingen.	x	x	
Inrichting van de school			
De school werkt met dakpanklassen vmbo-tl-havo in leerjaar 1 en 2.		x	x
Financiële middelen			
De school trekt weinig middelen uit voor de aansluiting vmbo-tl-havo.			x
De school kiest ervoor extra formatie in te zetten voor de aansluiting vmbo-tl-havo.	x	x	

x Meest passende organisatievorm

Aparte klassen

Met deze organisatievorm kiezen leerlingen (vanaf leerjaar 3) voor een doorstroomklas mbo of een doorstroomklas havo. Leerlingen in de havo-stroom krijgen een onderwijsprogramma dat zowel voorbereidt op het vmbo-tl-examen als toewerkt naar aansluiting op de bovenbouw van de havo. Bij sommige vakken kunnen onderdelen worden toegevoegd die niet in het vmbo-examenprogramma voorkomen. De gehele pedagogisch-didactische aanpak is in de havo-stroom gericht op optimale aansluiting bij de havo-bovenbouw.

Aan het eind van het tweede leerjaar moet duidelijk zijn welke doorstroom het beste bij de leerling past. Hiervoor is een LOB-programma nodig in de onderbouw. In leerjaar 3 oriënteren de leerlingen zich in eerste instantie op havo en hbo én op mbo, om te checken of havo werkelijk de beste keuze is. Zo nodig kan een leerling nog overstappen naar de mbo-stroom.

De havo-stroom heeft een duidelijk havo karakter. Dit wordt o.a. bevorderd door:

- leerlingen zo mogelijk op dezelfde locatie te huisvesten;
- docenten aan zowel havo- als vmbo-klassen te laten lesgeven;
- leerlingen van vmbo en havo met elkaar in contact te brengen.

Extra Lessen

Met deze organisatievorm krijgen leerlingen met havo-ambitie en -potentie extra lessen in aparte uren. Deze leerlingen volgen naast het reguliere vmbo-programma een aanvullend aanbod dat gericht is op aansluiting op de bovenbouw van de havo. Voor wiskunde wordt tijdig een voor havo relevant programma aangeboden (zie paragraaf 4.2). Tijdens de extra lessen maken de leerlingen kennis met de in de bovenbouw van de havo. te verwachten pedagogisch-didactische aanpak.

Het LOB-programma werkt toe naar een tijdige (voorlopige) keuze voor mbo of havo. In leerjaar 3 wordt gewerkt aan de vorming van beroeps- en opleidingsbeelden van mbo en havo. Leerlingen met havo-ambitie en -capaciteiten kunnen vervolgens in de tweede helft van leerjaar 3 of aan het begin van leerjaar 4 starten met de extra lessen.

Er wordt in dit scenario zoveel mogelijk samengewerkt met havo, bijvoorbeeld door:

- het aanvullende programma op de havo-locatie uit te voeren;
- aanvullende lessen door havo-docenten te laten uitvoeren;
- leerlingen van vmbo en havo met elkaar in contact te brengen.

Individueel programma

Met deze organisatievorm krijgen leerlingen met havo-ambitie en -potentie een ingedikt vmbo-tl-programma en voeren in de vrijgekomen tijd op havo gerichte leeractiviteiten uit. Bij deze leerlingen worden de keuzen voor het individuele leerprogramma zo gemaakt dat de leerling optimaal voorbereid wordt op de doorstroom naar havo. Bepaalde vmbo-tl-onderdelen worden ingedikt om ruimte te creëren voor specifieke programmaonderdelen en eventueel een extra vak. De docent bepaalt in samenspraak met de leerling wat deze nodig heeft.

LOB en het individuele onderwijsprogramma zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. In leerjaar 3 wordt gewerkt aan de vorming van beroeps- en opleidingsbeelden van mbo en havo. In de loop van het derde jaar worden met individuele leerlingen afspraken gemaakt over op havo gerichte leeractiviteiten.

Er wordt samengewerkt met havo om de specifieke programmaonderdelen voor leerlingen met havo-ambitie vorm te geven. De vmbo-docenten zijn bekend met de inhoud van hun eigen vakgebied op de havo, en de manier van lesgeven. Eventueel lopen de leerlingen voor bepaalde leeractiviteiten mee met havoleerlingen.

Zie voor een nadere uitwerking van bovengenoemde organisatievormen:

- [Scenario's voor de aansluiting tussen vmbo-tl en havo](#) (Jansma, Van Kleunen & Schmidt, 2011).

Bronnen

Bonset, H. (z.j.). *Grammaticaonderwijs, nut van traditioneel grammaticaonderwijs*. Verkregen op 3 april 2014 van http://archief.vakcommunity.nl/digischool_vo/community_ne/slo/onderzoek_grammaticaonderwijs.html

Borghans, L., Coenen, J., Golsteyn, B., Huygen, T. & Sieben, I. (2008). *Voorlichting en begeleiding bij de studie- en beroepskeuze en de rol van arbeidsmarktinformatie*. Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.

Esch, W. van, & Neuvel, J. (2009). *Een stukje Nederlandse droom: doorstroom van vmbo naar havo*. 's-Hertogenbosch: ECBO.

Esch, W. van, & Neuvel, J. (2010). *Van vmbo naar havo: tweestrijd over tweesprong*. 's-Hertogenbosch: ECBO.

Fernandes, E., Lanschot Hubrecht, V. van, Noordink, H. & Sniekers, J. (2013). *Doorlopend programma praktijknabije LOB tl-havo-hbo*. Verkregen op 2 mei 2014 van <http://www.slo.nl/downloads/documenten/doorlopend-programma-praktijknabije-lob-tl-h-hbo.pdf>

Hofman, R.H. & Spijkerboer, A.W. (2009). *Ervaren deficiënties door havo- en mbo-opleidingen in de basisbagage van vmbo'ers. Advies uitgebracht aan de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Den Haag: Onderwijsraad.

Jansma, N., Kleunen, E. van & Schmidt, V. (2011). *Scenario's voor de aansluiting tussen vmbo-tl en havo*. Enschede: SLO.

Kleunen, E. van (2011). *Beter lezen: lesmateriaal van een pilot*. Enschede: SLO

LAKS (2011). *Vraag het de vmbo-er! Snuffelonderzoek naar vmbo vanuit leerlingperspectief*. Nijmegen: P.S. Onderzoek.

Linden, J. van der, & Klein, T. (2013). *Monitoring toelatingscode overstap vmbo-havo*. Utrecht: Oberon.

Monnink, K., Oostrom, H. van, Bossers, G., Smit, H., Ommeren, C. van, Rookmaker, H., & Visser, S. (2010). *T(L) splitsing: van vmbo-tl naar havo of mbo. Onderzoek naar de knelpunten in de aansluiting van vmbo-tl met mbo en havo en mogelijke oplossingen daarvoor*. Utrecht: VO-raad.

Neuvel, J., Esch, W. van & Westerhuis, A. (2011). *Eindexamencijfers vmbo en studiesucces op het havo*. 's Hertogenbosch / Utrecht: Ecbo.

Onderwijsraad (2014). *Overgangen in het onderwijs*. Verkregen op 3 maart 2014 van <https://www.onderwijsraad.nl/publicaties/2015/overgangen-in-het-onderwijs/volledig/item7086>

Onderzoeksbureau SARV International, i.s.m. Keesie (2010). *Wat heb je nou aan informatie zonder motivatie? Een onderzoek onder leerlingen over de overgang en aansluiting van het vmbo vmbo-tl naar de havo en het mbo en de rol van LOB in dit proces*. Utrecht: VO-raad.

Project stimulering LOB (z.j.). *Praktijkverhalen van vmbo naar havo, good practices*. Utrecht: VO-raad.

Sniekers, J., Lanschot Hubrecht, V. van, Brink, G. van den & Duursma, J. (2012). *Een havodiploma voor meer leerlingen. Een studie naar een geïntegreerde leerroute vmbo-tl-havo*. Enschede: SLO.

Staarman, A. & Monnink, K. (2011). *Overstap vmbo naar havo, de sector aan zet*. Utrecht: VO-raad.

VO-raad (2010). *Advies verbetering aansluiting vmbo-tl op havo en mbo*. Utrecht: VO-raad.

VO-raad (2011). *Toelatingscode overstap van vmbo naar havo*. Verkregen op 14 maart 2014 van <http://www.vo-raad.nl/dossiers/vmbo-havo>

[VO-raad \(2012\). Handreiking toelatingscode overstap van vmbo naar havo, Verkregen op 14 maart 2014 van http://www.vo-raad.nl/dossiers/vmbo-havo](http://www.vo-raad.nl/dossiers/vmbo-havo)

Westerhuis, A., & van Wijk, B. (2011). *Het Nederlandse onderwijs geketend. Doorstroomroutes in en tussen vo en mbo*. 's-Hertogenbosch: ECBO.